

УДК 811.11= 112.2:159.95 (043.2)

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-46-53

ПРИЧИНИ СЕМАНТИЧНИХ МОДИФІКАЦІЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОВЕРХНЕВИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Ірина Орел

Київський національний лінгвістичний університет

Україна, Київ, вул. Велика Васильківська, 73

e-mail: Orel_i72@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7258-1444

Статтю присвячено опису позамовних чинників трансформації значень фразеологічних одиниць, які вербалізують поверхневі етнокультурні стереотипи. Простежено зв'язок змісту компонентів структури стереотипу з фразеологічним значенням. З'ясовано, що модифікація фразеологічного значення пов'язана з «добудовою» стереотипного образу, що виявляється в змінах когнітивного компонента структури стереотипу та оцінки ознак стереотипного образу, на основі яких відбулася категоризація. Зміна когнітивного й емотивного компонентів стереотипу сприяє повторній категоризації, що впливає на модифікацію стереотипізованого образу, покладеного в основу внутрішньої форми фразеологічної одиниці на позначення поверхневого стереотипу.

Ключові слова: *фразеологічні одиниці, поверхневі стереотипи, значення, модифікації, позамовні чинники, повторна категоризація.*

ПРИЧИНЫ СЕМАНТИЧЕСКИХ МОДИФИКАЦИЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ПОВЕРХНОСТНЫХ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ

Ірина Орел

Киевский национальный лингвистический университет

Украина, Киев, ул. Большая Васильковская, 73

e-mail: Orel_i72@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7258-1444

В статье рассматриваются внеязыковые причины трансформации значения фразеологических единиц, которые обозначают поверхностные этнокультурные стереотипы. Установлена связь содержания компонентов стереотипа и фразеологического значения. Модификация фразеологического значения вызвана «перестройкой» стереотипного образа, которая происходит за счет трансформаций когнитивного компонента структуры стереотипа и изменения оценки признаков стереотипного образа, которые послужили основанием категоризации. Изменение конституэнтов когнитивного и изменения в структуре эмотивного компонентов стереотипа способствуют повторной категоризации, что влияет на модификацию стереотипного образа, который находится в основе внутренней формы фразеологизма, вербализующего поверхностный стереотип.

Ключевые слова: *фразеологические единицы, поверхностные стереотипы, значение, модификации, внеязыковые факторы, повторная категоризация.*

CAUSES OF SEMANTIC MODIFICATIONS OF PHRASEOLOGISMS FOR THE DESIGNATION OF SUPERFICIAL ETHNOCULTURAL STEREOTYPES

Iryna Orel

Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasyl'kivs'ka St. 73, Ukraine, Kyiv
e-mail: Orel_i72@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7258-1444

Introduction. *The article is devoted to the influence of the content of stereotype structure on the semantics of phraseology, which verbalizes German superficial ethnostereotypes.*

Purpose. *The aim of the study is to identify the influence of extralinguistic factors on the change of phraseological meaning that represents superficial ethnocultural stereotypes.*

Methods. *The study employed the descriptive method; lexicographic analysis for explication of PU values in dictionaries in order to establish their authenticity; semantic analysis to identify a set of values of PU and its stylistic markings; linguistic and linguo-cultural commentary, which helps establish the features of the image / presupposition which served as a base for categorization, and phraseological semiosis; component analysis to determine the relationship between the content of the components of a stereotype and the meaning of the phraseology that verbalizes it.*

Results. *The research revealed that the content of the components of the stereotype structure forms an image, the features of which are reflected in the semantics of the PU on its designation. The formation of superficial ethnostereotypes is associated with extralingual factors that undergo dynamic changes in a relatively short time: the political situation, the ideological orientation of society, economic, cultural development of the ethnic group and the nature of its cooperation with other ethnic groups. Among the superficial stereotypes, both autostereotypes and heterostereotypes were identified. As a result of the analysis of the factual material, it was revealed that superficial ethnostereotypes are represented not only by representative images, but also by situations. Stereotypical representative images are featured by autostereotypes while stereotypical situations are reflected in heterostereotypes.*

Originality. *It has been established that the change of extralingual factors influences the change of the content of the constituents found in the structure of superficial stereotypes, because of which the cognitive component fixes new features of the image, not singled out hitherto. Transformation of the cognitive and emotional components of the structure of the stereotype modify the conative component. The content of the components of a stereotype structure reflects the image underlying the internal form of PU. Therefore, changing the content of the structural components of the stereotyped image causes semantic changes in the language sign.*

Conclusion. *Modification of cognitive information causes a change in the choice of image features that are the basis of categorization. The perspective of the stereotyped image changes, due to which its other characteristics are expressed, causing re-categorization. New isolated features are re-evaluated, changing the emotional component of the ethnostereotype. The change is reflected in the conative component. The ability of the stereotyped image to modify does not destroy the established system of stereotyped images, it rather ensures their further functioning. The content of the components of the stereotype structure is reflected in the value of the PU, which verbalizes it. The change in the content of the components of the stereotype is fixed by the change in the semantics of the language unit to its designation in the significant-denotative and connotative*

components. Extralingual factors that influence the change in the structure of superficial ethnostereotypes include historical, political, economic and social reasons.

Prospects for further research are defined as the analysis of linguistic factors that change the semantics of German PU for denoting stereotypes.

Keywords: *phraseological units (PU), superficial stereotypes, meanings, modifications, extralinguistic factors, re-categorization.*

Постановка проблеми. З огляду на атропоцентричну парадигму сучасних досліджень у галузі гуманітарних дисциплін питання вивчення стереотипів залишається актуальним і привертає увагу дослідників різних наукових напрямів: психології, етнопсихології, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, семасіології, ономасіології тощо. У першій половині минулого століття центральним питанням було дослідження «правдивості» змісту стереотипів. У другій половині ХХ ст. науковці зосередилися на механізмах процесів стереотипізації, на способах вербалізації та семантичній структурі одиниць мови, якими позначають стереотипи, на їхніх функціях, а також причинах і способах зміни семантичної структури мовних знаків.

Питання вивчення причин модифікації значень мовних одиниць, які представляють стереотипи, вплив позамовних чинників, активних у процесах стереотипізації, на формування та подальшу зміну семантики мовних знаків, що вербалізують стереотипи, дослідження способів та механізмів взаємодії компонентів структури стереотипів із компонентами семантичної структури мовних знаків, причини трансформації ознак образу внутрішньої форми одиниць мови вважаємо не достатньо вивченими і тому *актуальними*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стереотипів присвячено низку сучасних студій, у яких проаналізовано такі явища: зв'язок поняття концепту з поняттям стереотипу і національним характером, ураховуючи міждисциплінарну природу зазначених феноменів (В. А. Жук); розмежування понять етнічного архетипу й етностереотипу, виявляючи глибинні (на рівні підсвідомості) механізми функціонування етноархетипів, які є основою формування етностереотипів і відображаються в них, транслуючи національно-культурний менталітет (М. Л. Дідух); характерні риси національно-культурних уявлень, виражених стереотипами, у розрізі лінгвістики (О. О. Переходюк); роль гетеростереотипів у міжкультурній комунікації, виявляючи вплив змінних зовнішніх чинників на модифікацію стереотипних уявлень (Т. В. Хрущева); особливості стереотипного сприйняття німцями представників інших етногруп (зокрема, парижан наприкінці ХVІІІ ст.) (М. К. Холл); структуру стереотипів, які використовуються в міжкультурній комунікації, їхню користь і шкоду (Катаріна Рініо); вплив стереотипів та упереджень на хід комунікації (Арон Гутмахер) тощо.

Мета пропонованої розвідки полягає у виявленні позамовних причин зміни значення фразеологічних одиниць (далі – ФО), які вербалізують німецькі поверхневі стереотипи. Матеріалом дослідження обрано німецькі ФО на позначення етнокультурних стереотипів (далі – ЕКС). Задля досягнення означеної мети передбачено виконання таких *завдань*: уточнити поняття ЕКС та поверхневого стереотипу, з'ясувати його структуру; окреслити взаємозв'язок позамовних чинників та змісту компонентів структури стереотипу; установити вплив зміни одного чи декількох компонентів структури стереотипу на зміну значення ФО, які представляють поверхневі стереотипи; виявити причини повторної категоризації стереотипізованого образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЕКС розглядається як спрощене узагальнене уявлення про характерні риси певного народу [2]. Н. В. Уфімцева розмежовує етнічні й культурні стереотипи. Етнічні стереотипи дослідниця називає елементами підсвідомого, а культурні стереотипи – елементами свідомості, доступними саморефлексії [6]. ЕКС трактуються як історично усталені, спрощені, емоційно забарвлені образи своєї або чужої етногрупи, що представляють інтелектуальні характеристики, особливості поведінки, зовнішності, і ґрунтуються на зумовлених національною культурою установках (М. Ф. Алефіренко, О. Л. Вілінбахова, В. З. Демьянков, Т. И. Жаркова, В. Б. Кашкин, У. Квастгоф, В. В. Красних, В. Г. Крисько, О. С. Кубрякова, А. Е. Левицький, Н. М. Семенів, Т. Г. Стефаненко, В. М. Телія, С. Г. Тер-Минасова, О. В. Тищенко, С. М. Толстая, Н. В. Уфімцева).

ЕКС поділяються на поверхневі стереотипи (далі – ПС) і глибинні стереотипи (А. В. Павловська, Г. У. Солдатова, Н. В. Сорокіна, Г. В. Старовойтова, Т. Г. Стефаненко); усталені й гнучкі (У. Квастгоф); усталені й рухомі (Н. С. Речкін). На відміну від глибинних стереотипів, які є незмінними, ПС – це уявлення про свою або чужу етногрупу, зумовлені історичною, міжнародною, ідеологічною, політичною, економічною, культурною ситуацією або іншими тимчасовими чинниками, які відображаються в образах-уявленнях [3; 5].

Образ-уявлення – це образ пам'яті, який виникає не від одиничного сприйняття об'єкта, а формується внаслідок складної практичної діяльності з використанням уже набутого досвіду і знань. Як стверджують психологи, що більше зв'язків виявляє об'єкт у ході його сприйняття, то більше ознак пізнаваного об'єкта фіксує свідомість людини, у результаті чого карбується більш повний і об'ємний образ-уявлення [4].

ЕКС має трикомпонентну структуру: когнітивний компонент (відповідає за пізнання – виокремлює, обробляє, фіксує, транслює інформацію про особливості своєї чи чужої етногрупи в спрощеному стандартизованому форматі); емотивний / афективний компонент (відображає ставлення до стереотипізованих ознак, оцінює їх); конативний / поведінковий компонент (формує сценарій поведінки/ схему дій щодо етногрупи) [5; 6].

Модифікація змісту компонентів структури ЕКС зумовлює зміну семантики мовного знака на позначення стереотипу. На нашу думку, компоненти структури ЕКС пов'язані з наповненням змісту образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО. Причини переінакшень змісту компонентів структури ЕКС убачаємо в зміні позамовних чинників.

Зміна екстралінгвальних умов існування етногрупи зумовлює новий ракурс розгляду і використання стереотипізованих ознак образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО, і / або зміну його оцінки. Інший погляд на вже відомий образ сприяє його повторній категоризації, яка реалізується через виокремлення інших, не виражених раніше ознак. Когнітивний компонент стереотипу містить набір ознак, зафіксованих мовцями в результаті пізнання стереотипізованого образу. У певних історичних умовах розвитку етногрупи увагу привертають лише визначені (не всі пізнані) ознаки, які є, на думку мовців, виразними для характеристики образу. Виразність / важливість виокремлених ознак визначається їхньою цінністю для людей. Зі зміною характеру умов існування етногрупи, тобто зі зміною позамовних чинників, виокремлені ознаки образу втрачають свою цінність, або ж вона послаблюється. Тому повторна категоризація може відбуватися також через зміну / переоцінку ціннісної шкали етногрупи. На нашу думку, саме когнітивний і емотивний компоненти структури ЕКС безпосередньо пов'язані з зовнішніми чинниками, які й визначають принципи вибору ознак образу, використаних для категоризації, та характер

їхньої оцінки залежно від ціннісних норм етногрупи, які можуть змінюватися під впливом позамовної дійсності.

Наприклад, ФО *rangehen wie Blücher* [8] – (розм.) *бути мужнім, кинутися вперед як Блюхер* – вербалізує стереотип «мужність», транслюючи позитивну оцінку. ФО виникла на основі образу хороброго прусського генерала Блюхера, який мав багато військових перемог, зокрема в 1815 році переміг у битві під Ватерлоо, розгромивши війська Наполеона [8]. Категоризація образу Блюхера відбулася на підставі його характерних ознак – прояву надзвичайної відваги та відчайдушної сміливості. Словник *Duden* тлумачить *Mut* (мужність) як готовність перебороти страх у небезпечних ситуаціях; як готовність діяти, зробити щось, що вважається правильним, попри можливі загрози [7].

Поступово (середина ХХ ст.) зазначена ФО отримала модифіковане значення – *активно діяти, активно братися за якусь справу*, що репрезентує автостереотипне уявлення – «працьовитість». Позитивна оцінка зберігається. Словник *Duden* трактує *Aktivität* як енергійну, ефективну діяльність / поведінку, спрямовану на досягнення певного результату [7].

Ще одне новітнє значення указаної ФО, зафіксоване в словниках (кінець ХХ ст.), – (жарт.) *активно, наполегливо залицятися, фліртувати* [8]. Словник *Duden* пояснює значення *Flirt* як вираження прихильності за допомогою певної поведінки, жестів, поглядів або жартівливих слів [7].

Оскільки нинішні реалії Німеччини не вимагають прояву надзвичайної хоробрості (зміна історичних умов), то ознаки вже відомого образу генерала використано для вербалізації іншого стереотипу – «працьовитість» (німецький автостереотип). Відбулося ціннісне переосмислення значення увиразнених характеристик образу, що сприяло активації ознак іншої категорії – наполегливості й цілеспрямованості.

Активация ознак іншої категорії відбувається на основі того самого когнітивного компонента структури стереотипу. Але когнітивна інформація модифікується через виокремлення інших ціннісних для етногрупи ознак, трансформуючи стереотипізований образ. Таке перетворення відбувається завдяки зміні ракурсу розгляду ознак образу. Змінюється ставлення до виокремлених ознак, їхня оцінка. Поняття мужності переоцінюється з огляду на історичні зміни (відсутність війни – відсутня потреба мужності, відваги).

Із часом відомий образ використовують для позначення активної дії у флірті, що ще раз трансформує емотивний компонент, модифікуючи оцінку ПС, фіксуючи жартівливий відтінок значення ФО. Переоцінки зазнає когнітивна інформація, що міститься в структурі стереотипу «мужність».

Змінивши позитивну оцінку когнітивного компонента в структурі стереотипу «мужність», згодом – «працьовитість» на жартівливу оцінку (наполегливе залицяння), конотативний компонент ПС теж зазнає корекції (передбачається інший сценарій поведінки). Модифікація хоча б одного компонента структури стереотипу провокує зміну його значення загалом.

Розгляд трансформації змісту компонентів семантичної структури аналізованої ФО виявив зміни у сигніфікативно-денотативному та конотативному складниках. Зміна денотату викликана зміною підходу до категоризації образу на основі інформації, яка міститься в когнітивному компоненті структури ЕКС. Зміна акцентування ознак образу, який відображає автостереотипне бачення властивостей інгрупи, спричиняє повторну категоризацію – віднесення відомого образу до інших категорій. Унаслідок повторної категоризації,

викликаної виокремленням інших ціннісних для мовців ознак, виник модифікований стереотипізований образ. Варто зазначити, що когнітивний компонент зберігається, проте зміна його виокремлених ознак позначається на емотивній складовій ПС. Це, своєю чергою, спричиняє зміну конативного компонента – вироблення іншого сценарію поведінки. Оскільки внаслідок таких трансформацій зміст компонентів стереотипу зазнав змін, то й сам образ модифікувався згідно з потребами інгрупи. Зміна образу вплинула на трансформацію значення ФО, яка його позначає. Стереотипізований образ перебуває в основі внутрішньої форми ФО, тому будь-які зміни в змісті ознак образу відображаються через зміну семантики ФО.

У процесі опису досліджуваних одиниць встановлено, що стереотипні образи-уявлення представляють автостереотипи. Варто зауважити, що на підставі аналізу фактичного матеріалу виявлено не лише стереотипні образи-уявлення, які, на думку А. В. Павловської, Т. Г. Стефаненко, можуть репрезентувати ПС, але й стереотипну поведінку (часто повторювану, автоматичну). ЕКС відображають здебільшого стереотипні сценарії поведінки і є змінними, тобто поверхневими. До таких ПС уналежнюємо частину гетеростереотипів, які представляють певний тип стереотипної поведінки у визначених ситуаціях, але з часом (унаслідок зміни зовнішніх чинників) зазнають трансформацій або повністю зникають. Наприклад, ФО *polnisch einkaufen* [8] вербалізує стереотип «бути нечесним / вкрати». Походження ФО пов'язують із висловом *ein polnischer Abgang* [8] – *іти, не попрощавшись*. Оскільки німці вважали поляків нечесними, то їхня манера йти, не прощаючись, асоціювалася з втечею із краденим. У сучасних умовах активної співпраці між Німеччиною і Польщею в різних галузях (економіка, культура, освіта) указані ФО вважаються дискримінаційними, мають відповідні маркування у фразеографічних джерелах [8] і майже вийшли з ужитку (відсутнє маркування – розмовний вираз).

Когнітивна інформація у ході міжнародної співпраці зазнала кардинальних змін. Відбулася полярна зміна оцінки аутогрупи, і це відобразив емотивний компонент структури стереотипу. Ознаки цілісного стереотипізованого образу, покладеного в основу ФО, трансформувалися, і це відтворив конотативний компонент семантичної структури ФО.

Для репрезентації цього ж гетеростереотипу в німецькій мові існують інші ФО, напр.: *englisch einkaufen* – (рідко) *вкрати*, (досл.) *узяти по-англійськи* (вираз, який дискримінує) [8]; *auf russisch nehmen* – (розм.) *украти*, (досл.) *узяти по-російськи* (маркування щодо дискримінації відсутнє) (8).

Когнітивний компонент у структурі ПС зазнає певної «добудови» [1, с. 96], що й забезпечує йому стабільність існування, хоч і в трансформованому вигляді. Така модифікація змісту стереотипу дозволяє пристосувати наявну систему ЕКС до нових умов буття етносу. Оскільки когнітивний компонент не зник, а лише модернізувався, відповідаючи сучасним потребам етногрупи, то й образ, покладений в основу внутрішньої форми ФО, зазнав трансформацій. Це вплинуло на зміну значення ФО і її стилістичне забарвлення, тобто змінився денотат і конотат у семантичній структурі ФО. Трансформації відомих стереотипізованих образів та ситуацій уможливають виконання стереотипами потрібних для мовців функцій: пізнавальної, захисної, економії зусиль тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Отже, зміна когнітивного компонента структури ЕС відбувається під впливом позамовних чинників, до яких уналежнюємо: історичні зміни (щодо оцінки історичних подій, фактів, особистостей; їхньої переоцінки; перегляду ролі в історичному розвитку); політичні причини (зміна ідеології, політичних течій (зміна правлячої партії)); економічні чинники

(зміна характеру співпраці, погіршення / покращення економічного розвитку, зникнення / поява нових галузей чи професій); соціальні причини (зміна типів узаємодії між людьми, поява / зникнення нових прошарків суспільства тощо).

Модифікація когнітивної інформації впливає на зміну добору ознак стереотипізованого образу, на основі яких відбувається категоризація. Зміна фокусу розгляду стереотипізованого образу й акцентування на інших його характеристиках спричиняють повторну категоризацію. Оскільки виокремлено інші, не увиражені раніше ознаки, то відбувається їхня переоцінка, унаслідок чого змінюється емотивний компонент ЕС. Останній впливає на конативний складник, який формує відповідний сценарій поведінки. Здатність стереотипізованого образу до модифікацій уможливує його пристосування до нових умов існування етногрупи і не руйнує усталеної системи стереотипізованих образів.

Зміна змісту компонентів стереотипу фіксується зміною семантики ФО на його позначення на сигніфікативно-денотативному та конотативному рівнях.

З'ясовано, що стереотипізовані образи-уявлення представляють автостереотипи, стереотипізовані ситуації репрезентують гетеростереотипи.

Перспективами подальших досліджень визначено аналіз мовних чинників, які спричиняють зміни семантики німецьких ФО на позначення стереотипів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровська Л. Евристичний потенціал стереотипу як феномену свідомості. *Філософські виміри сучасного світу. Вісник КНТЕУ*. 2013. № 4. С. 92–100. URL : <http://visnik.knute.edu.ua/files/2013/04/9.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).
2. Кашкин В. Б. Этноним в наивной философии языка и картине мира. URL : <http://kachkine.narod.ru/Articles2003/KachkineIdentity2002.htm>. (дата звернення: 03.04.2021).
3. Павловская А. В. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации. *Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. Москва, 1998. № 1. С. 94–97.
4. Психологія. Загальна характеристика та види уявлень. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7317.html> (дата звернення: 01.04.2021).
5. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. Москва. 2006. URL : https://bookap.info/sociopsy/stefanenko_etnopsihologiya/gl62.shtm (дата звернення: 04.04.2021).
6. Уфимцева Н. В. Этнический характер, образ себя и языковое сознание русских. URL : https://iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book1998/articles/3_1.htm (дата звернення: 01.04.2021).
7. Duden. URL : <https://www.duden.de> (дата звернення: 01.04.2021).
8. WRRiASUS: Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. URL : <https://www.redensarten-index.de/suche.php> (дата звернення: 01.04.2021).

REFERENCES

1. Borovska L. Evrystychnyi potentsial stereotypu yak fenomenu svidomosti. *Filosofski vymiry suchasnoho svitu. Visnyk KNTEU*. 2013. № 4. S. 92–100. URL : <http://visnik.knute.edu.ua/files/2013/04/9.pdf> (data zvernennia: 01.04.2021).
2. Kashkin V. B. Etonim v naivnoy filosofii yazyka i kartine mira. URL : <http://kachkine.narod.ru/Articles2003/KachkineIdentity2002.htm>. (data zvernennia: 03.04.2021).
3. Pavlovskaya A. V. Etnicheskie stereotipy v svete mezhkulturnoy kommunikatsii. *Vestnik MGU. Ser. 19. Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya*. Moskva., 1998. № 1. S. 94–97.
4. Psykholohiia. Zahalna kharakterystyka ta vydy uiavlen. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7317.html> (data zvernennia: 01.04.2021).